

СПЕЦИАЛИЗИРАНИЯТ АРХИВ НА ИЕФЕМ – ИНФОРМАЦИОННА БАНКА НА НАУКАТА

Ани Кирилова

ИЕФЕМ при БАН – гр. София

THE SPECIALIZED ARCHIVE OF IEFEM – AN INFORMATION BANK OF SCIENCE

Anni Kirilova

*Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at
Bulgarian Academy of Sciences – Sofia*

Abstract

The article considers the stages through which passes specialized archive of IEFEM and the tests that have been subjected its classification system.

Key words: *fieldwork, springs, stages, classification*

Под повърхността на вярното, но стандартно и банално твърдение, че специализираният научен архив на ИЕФЕМ е информационна банка на науката, се крият същностни черти на този изворов масив, изграждан професионално и целенасочено десетилетия наред. Той е съставен и концентрира резултатите от емпиричните познания, добити от терена и определяни като “пълноценен етнографски извор” и “първична информация за нещата”¹. Именно върху пътя за създаване на специализиран извор, върху методите и преориентациите в тях, породени и от промените в изследователските парадигми, се съсредоточава вниманието на специалистите, а архивното битие на набраната информация остава встрани от фокуса на интереса им². Този факт е израз на явна дисхармония дори само поради средищното положение на архивната информация между терен и интерпретация, изграждането ѝ като система с присъщите ѝ етапи на развитие и

проблеми, превръщането ѝ във вторичен, преработен “терен”. Бързото развитие на информационните технологии днес налага промени и в традиционно организираната изворова база, създавайки поле на напрегнато изследователско взаимодействие между нея и виртуалните информационни потоци. Дисонансите във всяка система имат качеството на силни дразнители, изискващи хармонизиране, и наред с други основания извън отбелязаните, стимулират анализа на нейното състояние и перспективи за развитие³.

Специализираният научен архив днес е в състава на отдел “Научна информация и документация” на ИЕФЕМ. Той е пряк наследник на първата сбирка, създадена в Народния етнографски музей. В основата на неговата архитектура са залегнали възгледите и принципите на предходниците, оценили и обосновавали необходимостта от системно документиране, основано на идеи, определящи методиката на събиране⁴. Почти половин век след Ив. Шишманов и М. Арнаудов потвърждава тази теза – “налага се организирано събиране от посветени в техниката и проблемите на нашата наука лица, налага се изчерпване на всичко съществено в неговите условия за предаване и в неговите вариации, за да имаме здрава почва при изграждане на една истинска и пълна народоука”⁵. Епохата на “великите документалисти, които създадоха националния тезаурус на емпиричното знание за българите.....”⁶, публикувани самостоятелно, на страниците на редица издания и най-вече в СБНУ, прелива във времето на множеството писмени регистрации, направени от учители, ученици, краеведи и музейни работници. Тази вече осъзната необходимост от теренни записи, рисунки, снимки, поставя началото на една специализирана сбирка от документи за “живата старина”. От тях до днес са запазени само малка част, оцеляла след разрушаването на сградата на музея при бомбардировките над София през 1944 г. Това са първите архивни номера в инвентарни книги, в които не са отбелязани годините, когато са предадени в музея. Те съдържат сведения за календарната и семейна обредност и песни, записани от учители и краеведи. Първите датирани материали са от 1945 година, определени са като “служебни доклади” и са дело на професионални художници, рисували на терен къщи, хамбари, ракли, надгробни кръстове. Следват ги описания на носии, записи на народни песни,

чертежи и обяснителни бележки за жилища от Софийско, Карловско, Тревненско, Русенско, Преславско, Търговищко и други райони на страната. Така се поставят основите на един бъдещ специализиран архив, в чиито инвентарни описи до днес постъпват всички различни по форма регистрации от теренни експедиции на специалисти и от откупки и дарения на записи и снимки на краеведи.

Първото членение на изворовата информация е основана на вида на носителя. Обособени са като фондове “народописен архив”, “художествен архив”, архив “стари снимки и портрети”, “негативен фонд”. В средата на ХХ век, когато и архивното дело в България прави първите си стъпки и принципите за неговото организиране и за обработката на документите постепенно се избистрят, в бъдещия Научен архив на създадения Етнографски институт с музей при БАН се залага модел, различен от общоприетия в структурата на архивите. Архивът на института е филиал на Научния архив на БАН и е специализиран за теренна етнографска информация. Ясният научен профил, институционализирането на информацията, извеждането като основна научна цел нейното качествено и професионално набиране от терена, първата класификационна схема, са част от основните постижения по пътя за легитимирането на регистрираната информация като научен документ и за превръщането на сбирката в специализиран архив.

От средата на миналия век до днес архивът се обогатява непрекъснато, но неговото развитие не е праволинейно и безпроблемно движение. То отразява както развитието на науката, така и етапите в изграждането му като информационна банка.

Запазеното и до днес първоначално деление на “фондове” организира като най-обща рамка разнородни по характер материали. То е израз на идеята за културата като система, чиито елементи са взаимосвързани и взаимозависими, а нейната цялост бива изследвана в развитието.

В границите на всеки фонд първоначално се оформят основни рубрики, които съответстват на приетите за времето си деления на “духовна култура”, “материална култура” и “фолклор”, и съдържат различно количество подрубрики. Тази класификационна схема е естествено отражение на разбирането, че науката се занимава с една

конструирана, цялостна и до голяма степен запазена културна системност, означаваща като “традиция” и присъща на селото. В допълнителни рубрики, определяни като “разни” се разпределят материали, които не се вписват в основните, но носят етнографска информация. Тук са включени записи за партизански бит и фолклор, за културата на турското население в Разградско, за циганите в Сливенско и др. Първите материали за работническите семейства в Димитрово, мињорския бит в Перник, бита и културата на мохамеданите в Родопите не се вписват във възприетата класификация, която вече не отговаря на необходимостите, задавани от разширяващите се тематични и хронологически параметри на научно изследване. Набирането на теренни материали е негов задължителен етап и функция на науката, а дешифрирането и предаването им в архива ги превръщат в основни и легитимни документи. Информационният масив придобива постепенна и естествена доминация над публикувани откъслечни сведения и тематични сборници, съставени по правило по отделни теми, сведенията за които са разпръснати по страниците на периодичния печат или са лични записи на автори, които не са достъпни в обществен архивен фонд. Системността при извличането на данни от терена, целенасочеността и методическата основа в единство със системата на научна обработка и концентриране на специализирана информация, характеризира архива като основна информационна банка на науката. От тематичната и географска плътност, от изчерпателността на събраните данни и от архивната им обработка в голяма степен зависи нивото и качеството на интерпретация.

От средата на 70-те години на миналия век в привидно хармоничните и плавни взаимоотношения терен/учени/– архив, настъпват промени. Установените принципи за групови, планови теренни експедиции в предварително разпределени тематично и ограничени географски региони водят до натрупване на огромно количество материали за кратки периоди. В научната парадигма се вписва като трайно изследователско поле съвременността, а “традиционната” култура се регистрира по вече установени модели и стандарти в различни райони на страната – Североизточна България, Благоевградско, Пловдивския край, Софийско, Ловешко, са районите, в които по програма се набира теренен материал в рамките на мащабна задача

за плътно изследване на територията на страната. Тази богата информация изисква друга архивна класификационна схема, която е приета и приложена през 80-те години на миналия век. Изработена от позицията на професионално компетентни изследователи, тя е разгърната и детайлизирана форма на кодиране на сведенията. Нейната пирамидална структура отвежда от детайлите на всяка културна реалия до нейния обобщен образ. Например темата “жилище” се представя в схемата чрез елементите на вертикална конструкция, хоризонтална конструкция, покривна, основи, материали на градеж, архитектурни планове и скици, украса. Със същата степен на детайлизация са представени всички елементи на културната система, а в каталога са отразени и страниците, на които може да се намери информация по всеки детайл от всички архивни единици. Идеята, която е в процес на реализация, цели този разгърнат вид на информацията да се обвърже по същия начин с другите типове документационни снимки, негативи, чертежи и рисунки, за да се предостави максимално широк кръг сведения по всяка тема от всички източници. В класификационната схема присъстват и явленията от съвременността, но те са представени в по-ограничен кръг от теми и техните елементи. Основно внимание се обръща на обичайно-празничната система през социализма, на жилището и интериора и на отделни етнически групи.

Характерът на материалите, постъпили от 70-те години до края на миналия век, се различава от сведенията, регистрирани в предишните десетилетия. Тематичният и географски обхват е максимално разширен, възпроизвеждайки в основните си параметри някои от програмите “за събирателство” от “патриотическия период” по изречение на Ив. Шишманов. Логично изглежда отсъствието на исторически сведения, без да се пренебрегват информации за езика и диалектите и за почти всички етнически групи в държавните ни граници. Формата на изложение е максимално стандартизирана, данните са набирани от автори, които са абстрахирали от терена и материала, защото го наблюдават от дистанцията на времето и “традиционната култура” не им е житейски присъща. Често се записват информации от привнесени за информаторите спомени. Когато темите са от темпоралния кръг на социализма, изложението се подчинява на наложения за традиционния модел.

От 70-те години на ХХ век, в продължение на почти 30 години, наред с писмените сведения, особено активно се набира и визуална информация. От момента, когато започва колективното проучване на отделни райони на страната по предварително одобрена научна програма, професионални фотографи заснемат на терена всички явления на културата, които по преценка на изследователите са съществени. Така се постига създаване на различни по форма и носител на информация документи, всеки от които има своята самостоятелна научна стойност, но в комплекса запис/снимка на елементи или явления, сведенията се уплътняват в много по-голяма степен. Днес, когато новите технически средства разширяват максимално блендата на възможностите, тази практика за съжаление не продължава. Постъпленията в двата фонда – стари снимки и фотодокументи, са значително по-ограничени като количество. Архивът съхранява множество негативи и стъклени плаки, на които са фиксирани обществени сгради и жилища, пазари, елементи от интериори, несъществуващи вече постройки, занаяти, детски игри, портрети, домашни занятия, местности, водоизточници, пътища и мостове, наред с облекло и накити, олтари и иконостаси, сечива и др.

Краят на миналия и началото на нашия век е връхната точка в относително пълното съответствие между информационния масив, формите на неговото архивно обработване и водещите научни парадигми. Първото десетилетие на ХХІ век поставя началото на нарушено равновесие и промени в тематичната структура, процедурите по набирање на теренен материал, географските параметри. Проучват се малоазийските българи и влашкото население в България, мюсюлмански духовни центрове, съвременната етнокултурна ситуация в отделни райони, ромското население, традиционната и съвременна култура на гагаузите, армъните, българите католици, арменците. Теми като “огънят в обредите на българите”, “семейни истории и биографични разкази”, “семейството в преход”, българи-имигранти в САЩ, екотрадиции, емиграционни нагласи, българи в Словакия, етнокултурна идентичност на българските турци в Турция, теренни записи от Бесарабия и пътни бележки от Ксанти – Гърция, дешифровки на телевизионни предавания и журналистически интервюта и други, се добавят към традиционните за науката тематични сфери. Изследо-

вателският интерес се диктува както от личните автори научни пристрастия към теми и периоди, така и от проектните форми на изследване, които включват и теренни проучвания. Изследват се теми, които са били оценявани като периферни и са слабо представени с изворов материал. Центърът на тежестта се измества от традицията към периода на социализма и постсоциализма, съвременната техника дава други възможности и налага като основна форма дешифровката на касетофонни и дигитални записи от терена. Преобладават записаните интервюта и житейски разкази, опити за регистриране на моментни ситуации и религиозни нагласи в различни райони на страната, променящи се интереси и идентичности в прехода към обединена Европа. Проучват се маркери на самоидентификация и културен обмен между селата и градовете, формите на принудителен труд на българските евреи през Втората световна война, осиновяването в българската културна традиция и съвременността, взаимозависимостта религия – джендър – емиграция, миграции на българи в Испания и поклонническият туризъм. Разширеният тематичен спектър, опитите за пълноценна регистрация на процеси, а не толкова на статукво и обвързването на съвременността с традицията още при теренното изследване, захранва архивната база с материал, който съществено се различава от постъпилия до този момент. Формите на визуална регистрация чувствително изостават като обем и обхват от количеството записи, независимо че имат своите качества не само като допълваща информация.

Характерът на новопостъпващите записи поставя на изпитание класификационната система на Научния архив и очертава нов етап в развитието на изворовата база. Тя е подложена на напрежение и от интернет в съвременното комуникационно общество, което изисква бърза транслация на систематизирана информация и нови форми на научно-техническа обработка. Пилотен проект през 2006 – 2008 г. тества готовността на базата и показва слабите страни и положителните характеристики на информационната банка, чието дигитализиране е в ход. Тези съвременни форми на регистрация са не само техническо удобство. Те са подчинени на системност и принципи, наложени както от научната специфика на документите, така и от нормите на архивна обработка, валидни за архивното дело в страната.

Възможностите на базата да излъчва информация и да запазва с нея всяка научна интерпретация в широкия спектър на хуманитарното познание, нейното непрекъснато обогатяване с материали, набирани професионално и целенасочено за етнологички прочит на явленията, квалифицира информационния масив като основен и базисен документален свод. В потока на отминаващото време и днешните, както и по-отдавнашните записи, добиват принадлежната стойност на уникални, системно организирани специализирани документи за спецификата на една променяща се, но и запазваща идентитета си културна система.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Генчев, Ст.** Теренното етнографско изследване. Велико Търново, 1989, с. 4; **Живков, Т. Ив.** До следващата запетая. С., 1999, с. 135.

² **Елчинова, М.** Предизвикателствата на включеното наблюдение. – В: Ловци на умове. Лекции по антропология. С., 2001, с. 150–163; **Беновска, М.** Антропологията и сродните дисциплини – поглед от България. – Българска етнология, 2007, № 2-3, с. 113–117; **Константинов, Ю.** Антропологическото полево изследване. – В Ловци на умове. II, С., 2003, с. 117–125. Виж и посочената там литература.

³ **Кирилова, А.** Етнографско архивознание (състояние и проблеми). Дисертация. С., 2000; **Матеева, В., Станоева, И.** Класификационна схема на типологичния каталог в Института за фолклор. – Български фолклор, 2001, № 2-3, с. 96–109; **Матеева, В.** Създаване и експониране на дигитален архив “Българско фолклорно наследство”. – България – Италия. Дебати, локални култури, традиции. С., 2006, с. 127–130; Фолклорно наследство и дигитален архив. – Български фолклор, 2010, № 3-4. Тематичната книжка на периодичното издание предлага различни гледни точки към някои проблеми на архивната изворова база, съхранявана в съществуващия до 2010 г. като самостоятелен Институт за фолклор при БАН, обединен с Етнографския институт с музей в Институт за етнология и фолклор с етнографски музей-ИЕФЕМ.

⁴ **Шишманов, Ив. Д.** Избрани съчинения. Т. 2. С., 1966, с. 20–22.

⁵ **Арнаудов, М.** Очерци по българския фолклор. Т. 1. С., 1968, с. 109.

⁶ **Живков, Т. Ив.** Поглед през рамо. С., 2011, с. 390.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаудов, М.** Очерци по българския фолклор. Т. 1. С., 1968.
- Беновска, М.** Антропологията и сродните дисциплини – поглед от България. – Българска етнология, 2007, № 2-3.
- Генчев, Ст.** Теренното етнографско изследване. Велико Търново, 1989.
- Елчинова, М.** Предизвикателствата на включеното наблюдение. – В: Ловци на умове. Лекции по антропология. С., 2001.
- Живков, Т. Ив.** До следващата запетая. С., 1999.
- Живков, Т. Ив.** Поглед през рамо. С., 2011.
- Кирилова, А.** Етнографско архивознание (състояние и проблеми). Дисертация. С., 2000.
- Константинов, Ю.** Антропологическото полево изследване. – В: Ловци на умове. II, С., 2003.
- Матеева, В.** Създаване и експониране на дигитален архив “Българско фолклорно наследство”. – България – Италия. Дебати, локални култури, традиции. С., 2006.
- Матеева, В., Станоева, И.** Класификационна схема на типологичния каталог в Института за фолклор. – Български фолклор, 2001, № 2-3.
- Фолклорно наследство и дигитален архив. – Български фолклор, 2010, № 3-4. **Шишманов, Ив. Д.** Избрани съчинения. Т. 2. С., 1966.